

Por explotar omna sua inventuri, Alfred Nobel establis fabrikerii en multa europana landi ed en Nord-Amerika. Il anke esis interesata en multa altra entreprezi, inter altri en nafkompanio „La fratuli Nobel“ en Baku ed en la fer-forjerio di Bofors en Suedia.

Alfred Nobel montris granda intereso por cienco ed arto e honorizesis ja dum lua vivo. Il divenis membro di ciencala akademi e nominesis en 1893 honoruma doktoro di filozofio en Uppsala. Il posedis tre diversa kapablesi e granda labor-povo e nerezistebla fido a la developo dil homaro a pacala lukto per la helpo di la forci di la naturo. Lua pensi klarigas la skopo e motivo di lua testamento:

„Difuzar informi signifikas difuzar generala bonstando, prospero. La generala prospero, ne la individuala richaji, desapari-gos la maxim granda parto di la malaji qui esas heredajo del tenebroza tempi. La kongresti di ciencala esploro ed olua sempre plu extensita domeno vekigos che mi la espero, ke la bacili dil animo e korpo pokope extirpesos e ke la unika milito, qua future eventos, esos la milito kontre ica bacili.“ „Mea naturala inklineso“, il skribas, „esas min honorizar la mortinti, qui sentas nulo e qui esas indiferenta a mia marmor-homaji, kam helpar vivanti qui sufras.“

Segun ilua opiniono la heredaji de granda richaji esas dizastro, nam olua efiko esas paralizanta. Oli devas esar disponebla por publika skopi. La pueri di richi esez yurizita heredar nur sat multo por esar protektata kontre indijo; ne tro multo, por ke li esez instigata laborar e divenar utila a lia kunhomi.

A la nord-polala expediciono di Andrée, judikata da la maxim multa homi kom tre danjeroza entreprezo, il donacis 80 000 kroni e skribis ad amiko: „Se Andrée nur parte atingos ilua skopo, la heroal ago kontributos movigar la menti e de to sequos la aparo di nova idei e nova reformi. Per to me volas servar la ideo di la paco; nam omna nova deskovri livas traci en la homal cerebro, qui posibligas ke futura generacioni produktos nova kultur-pensi. A la baronino Bertha von Suttner, qua dum kelka tempo esis lua privata sekretario, il skribis: „Mea fabrikerii forsan plu kam vua desarmizal kongresi nihiligos la militi. Ye la dio en qua du armet povas en un sekundo nihiligar l'una l'altra, omna nacioni certe timeskos la milito ed aboisos sua trupi.“

Cadie ni savas ke nek perfektigita milito-tekniko nek des-

armizo e pacokongresi abolisis la milito. Ma ni anke savas ke la inventuri da Nobel signifikas importanta revoluciono por multa pacala labori. Esas la dinamito qua esencale modernigis la mino-laboro, per la dinamito montoza tereno planigesis, ed ol posibligis la konstrukto di tuneli tra la monti. Lua testamento provas ke lu deziris sustenar la cienco e la paco:

La testamento di Nobel

„Koncerne mea tota liquidacebla richaji, li disponesas sequantmaniere: La kapitalo pozezez da la liquidacanti aden sekura papera valori e formacez la fonduro, di qua rento yarala es distributenda kom premii a ti, qui dum la pasinta yar donis la maxima servo a la homaro. La rento dividesos aden kin egala parti, qui grantesos: un parto a lu qua facis la maxim importanta inventuro o deskovro en la fiziko; un parto a lu qua facis la maxim importanta kemiala deskovro o plubonigo; un parto a lu qua facis la maxim importanta deskovro en la domeno di fizologio o dil medicino; un parto a lu qua en la literaturo produktis lo maxim ecelanta en idealista senco, ed un parto a lu qua agabis maxim efkive por la fratego dil nacioni e por la aboliso o diminuto dil konstanta armeti ed establislo dil paco.

La premii por fiziko e kemio grantesas dal sueda ciencal akademio en Stockholm, la premio por fizologio e medicino grantesas da Karolinska institutet (universitato por mediki en Stockholm), la premio literaturala dal sueda akademio e la paco-premio dal komitato elektata dal norvega parlamento. Esas mea explicita volo ke ye la premio-judiko la nacionaleso dil kandidato ne es egardanda, nur la maxim meritoza homo, sive skandinaviano sive altralandano, recevez la premio ...“

Paris, la 27-a novembro 1895. Alfred Bernhard Nobel

* * *

La sumo di la donacajo esis cirkume 32 milioni kroni, ed ye la fino di 1936 cirkume 49 milioni kroni. Por exekutar la volo di la donacinto, „La fondajo di Nobel“ establisesis en Stockholm en 1895. Pro ke la testamento kontenis nur generala terminii pri la intenci dil donacinto, on konsideris necesa, kompozar statuti detalozaj. Ta statuti aprobesis ye la 27-a junio 1900 da la sueda guvernerio sub la titulo „fondajo di Nobel“. La fondajo administras da direktantaro konsistanta ek kin sueda viri ek qui un funcionas kom prezidero komisita da la rejo, e le cetera,

dum tempo de du yari, esas elektita dal delegiti dil premio-distributanti.

La Nobel-komitato dil sveda akademio esas direktata da delegiti qui reprezentas la slava, germana, angla, italiana, franca, e hispana literaturo. La instituto anke disponas Nobel-biblioteko, di qua la chefa skopo esas provizar la literaturoala Nobel-komitato per bezonata literaturo, ma anke, interne dil limiti di ca biblioteko, donar oportuneso ad altra ciencisti ed autori, studiar exterlandana literaturo.

Altra institucuri establisesis por teorial e praktikal exameni di inventuri o deskovri dal kandidati. Propozi por kandidataseso mustas esar skribe motivizata. La premio-sumo povas esar egale dividita inter du personi qui kune exekutis labori e studii. Premii povas anke grantesar ad institucuri e societi. Ultra la premio-sumo, qua dum la pasinta yari variis inter 138089 e 150789 sveda kroni, la premio-recevento anke recevas diplomo ed ora medalio.

La premii-distributo eventas ya la dio mortal dil donacinto. La decidi pri la premiozo esas nuntempe nemediate publikigita pos olia aprobo. En Suedia la premii-distributo kustumale eventas en la muzikal akademio di Stockholm. La sveda rejoy prizentas la premii.

La inventuri di Alfred Nobel uzesis por militala skopi, tamen ilua testamento demonstris lua volo promulgar ko-opero e paco internaciona. Esas pro to remarkenda ke dum la Hitler-epoko, germani ne darfis aceptar Nobel-premio.

Inter la premiiziti literaturoala esas la maxim famoza nomi di nia yarcento, ne nur judikita segun la populareso di lia laboro ma segun la valoro e developo di lia labori; Kipling, Maeterlinck, Hauptmann, Rabindranath Tagore, Rolland, Knut Ham-sun, Anatole France, Yeats, Shaw, Thomas Mann, Sinclair Lewis, Galsworthy, Hermann Hesse, ed altri. La selekto di la personi esas konforma a la neutra tradiciones di Suedia.

Literaturo existas por plezar - por plufacigar la pezo di la vivo dil homi; por igar li obliviar por kurta tempo lia chagreni e lia peki, lia decepitata esperi, lia severa futuri - e tala homi esas maxim amata, qui maxim bone exekutas la vera misiono dil literaturo.

Augustine Birrell

(Esayo: La misiono di la literaturo)

EUROPA EN 1970

LA KRESKO DIL POPULO MONDAL E LA LINGUAL EFEKTO

Pn 1798 Thomas Malthus publikigis esayo pri la statistiko populala dil mondo. Ilua teorii servas la moderna Malthus-ani por krear filozofio pri la mondal developo populala en tri etapi, (1) la potenciala kresko di populo, (2) kresko dum periodo di transiro a (3) la gradopa deklino. Ica tri gradi nomizesis da li la teorio di la tri etapi en la demografiala* ciklo. Exemple India e China esas segun ica teorii en la unesma grado. Naciono en la duesma grado posedas ceso populala, qua konstitucas demografiala impulso serchanta augmentata spaco vivala, e qua konseque rezultas en milito por augmentar tal spaco. Naciono en la triesma grado developala posedas ceso de evoza personi e la normi vivala por la populo diminutas.

Ni povas ignorar la infiri di Malthus, nam ilua teorii fondesis en periodo en qua la richaji di la naturo, e la inteligenteso homala explotacar ta richaji, esis poke konocata. Quo interesas ni cadie esas la nura fakti pri demografiala deveiopo ed olua posibla efiko en la domeno linguala.

Ante poka yari profesori L. Notstein e Lorimer ed altri pre-paris studiuro publikigita dal Ligo di Nacioni en 1944 pri la demografiala movo dil habitantaro di Europa inter 1940 til 1970. En Anglia la predictita developo konfirmesis generale, quanquam la naski augmentis pos la milito, la generala tendenco a diminuto dil habitantaro duras quale en la maxim multa landi qui esas alte industrializita.

La maxim impresiva infero de la studii di ta profesori esas la komparo inter la Sovietuniono e la cetera Europa. Notstein dicas ke ne mem la grava perdi subisata depos junio 1941 fundamentale chanjos la probabla augmento dil rusa populo en la venonta yardeki. Se ica perdi esas ne-egardata, e se pluse on supozas ke nule chanjos la statistiki mortal e fertilesaia, la habitantaro di Rusia atingos en 1970 la cifro de 250 milioni. Tal habitantaro esos plu ampla ye 25 milioni kam la unionita habitantaro de omna landi di nord-vesta e centrala Europa, to esas di Granda Britania, Irlando, Francia, Suisia, Germania, Nederlando, Belgia, Luxemburgia, di tota Skandinavia, Austria,

* demografio: statistiki relatanta la relativa kresko e diminuto dil habitantaro di ula lando.

Chekoslovakia, Hungaria, Estonia, e Latvia. Komparita a la stando en 1940 kande la rusa popolo ne esis plu ampla, ma min ampla ye 40 milion, la signifiko por la futura developo ed importo di olua linguala prepondero esas granda. Ni devas pluse egardar ke la rusa habitantaro augmentis depos 1900 til 1939 ye 55 %. De la totajo de 170 milion, 23 milion adjuntas en la kurtia e grave trublita periodo depos 1926.

Kontraste a ta probabla event, Europa deskriptesas da Not-stando kom kontinento di demografiata matureso, la yari di augmento pasis. Ni devas expectar stabileso habitantal, fakta equilibrio en Europa en qua morti equivalas naski. Depos la tempo en qua un quarimo dil habitantaro di la mondo vivis en Europa, e plusa dek-e-duimo esis Europani vivanta transmare (tale ke omna triesma persono esis European-origina), la habitantaro dil kontinento nun atingis itere la stando dil mezo di la dek-edoksesma yarcento kun la proporcio di un Europano inter kin personi.

De la konstitucanta landi di Europa, nur un komencis dimi- nutar ante la milito. En 1935 la habitantaro di Francia komen- cis la diminuto qua duktos de 41,2 milion en 1940 a nura 36,9 milion en 1970. La diminuto dil habitantaro di Anglia e Wals, qua normale komencabus en 1945, supozeble esos plu rapida. Granda Britania diminutos, segun omna posibla kalkuli, de 47 1/4 milion en 1940 a kelke plu kam 43 1/2 milion en 1970. Kompare a to la germana popolo restos stabila kun 70 milion. Tale Ger- mania esos la maxim populizata lando en Europa extere di la Sovietuniono. La duesme maxim ampla popolo trovesas en Italia kun 50 milion, qua demonstras la augmento e kresko di la landi di suda ed esta Europa. Ta tendenco anke demonstras per la kresko dil polona habitantaro a 41 milion.

On devus memorar ke tala projektita proporcio havas kom bazo kalkulala la konstanta developo di la mortal cifri e di ferti- leso simila a ta ante la milito. Diminuita morto-statistiko o tendenco di plu alta riproduktiva statistiko povus kelke, ma ne grave, chanjar la developo skisita.

Por ni la studio demografiata esas interesanta pro ke ol de- monstras ke ula lingui rasala, vaste difuzita cadie, probable perdos infiuo e per la diminuto di la popolo o populi parolanta ol, e per la konsequa perdo dil influo ekonomiala e politikala di ta popolo.

La problememo esas kad exemple la rusa, la chiniana, o la

LINGUALA SUPLEMENTO

NUMERO 18 - JULIO - SEPTEMBRO 1949

Abreviuri dil nomi dil akademiani: A (dr. Auerbach), BG (Bogard), BR (dr. Brismark), BZ (Bozzolo), C (Cornioley), E (Eriksson), J (Jacob), K (Kreis), L (dr. Laurent), M (Marcilla), O (O'Regan), R (Richardson), T (dr. Tenfuss), V (dr. Vigh).

Sioro A. de Belie demisionis. Ni sincere dankas lu pri lua aktiva kun- laboro ye l'akademiala labori.

*-ai, *Akheron, *aktar, *akumulaciono, *aloquar, *alparia, *altrai, *-anco, *andar. Videz LS nr. 17! Mankas sempre ankore 1 til 2 voti por havar valida decido (14 akademiani, 1/2 = 7 voti + 1 voto = 8 voti *necesa* por decido dil majoritato). Mankas la voti dil kolegi dr. *Brismark*, *Eriksson* e dr. *Tenfuss*. Me profunde regretas la fakto, ke anke cafeye, pro la nearivo di irga respondo dal tri samideani, la decido must ajornesar. Ante un yaro (Pro- greso 1948, p. 23) me invitis la nov akademiani «partoprenar aktive e reguloze la diskuto e voto pri la linguala propozici». L'Idistaro sendubite atencoze observas l'akademiala labori e havas la yuro facar lo (videz exemple l'angla Ido-Letro, ube la lenteso di nia laboro kritikesas, advere per parte tote nekorekt argumenti e kompari, quale se la situeso en 1949 esus la sama kam en 1910!). Ankorfeye me pregas BR, E, T sendar lia yes- o no-voto e permisas a me atencigar da li la § 30 dil statuti.

*angeliar/angelagar (t. e. *-iar vice -agar). - 4 yes, 7 no. - BR? E? O? T? Mankas 4 voti.

*angeluar/angelagar (t. e. *-uar vice -agar). - 1 yes, 3 no. - A: no. BG: no. BR? BZ: propozuro ne admisebla pro la se- quanta motivi: angelo = instrumento, ed angeluo = ago (e simile martelo/marteluo e c.) esus desfacile dicernebla una del altra, precipue ye la rapida parolado. En kelka kazi (kande la radiko finas per -u) l'adjunto di -uar esus praktike nepronun- cebla, precipue ye la kondicionalo, ex. manuo/manuar/manu- uus kun 3 u! Simila kazi ne esas rara: on extingas exemple faire per aquolanso, do on aquagas ol. Mem la polico kelkafeye aqua- gas tumultema turbo! Omnakaze aquagas esas senkontraste plu

bela kam aquaus ed aquagus plu bela kam aquuus. Do, se on ne trovas altra, plu bela sufizo, ni sciesez da la nuna, se anke sat pezoza, sufizo -agar. (Do no.) *E? L? M? no. O? R? no. T? V? no. - 1 yes, 9 no, repulsita.*

*angeluso/«angelus». - 1 yes, 5 no. - *A*: vorto stranjera konservenda en sua stranjera formo; en ica kazo to esas tante plu simpla, pro ke on ne uzos la pluralo. (Do no.) *BR? BZ? no, ni konservez la latina formo, tote internaciona. E? O? T? V? no. - 1 yes, 8 no, repulsita.*

*anistar/fugigar per subita terorigo. - 1 yes, 7 no. - *BR? BZ? no. E? O? R? no, vorto nekonocata. T? V? no. - 1 yes, 10 no, repulsita.*

*aniversariar/festar aniversario, nemediata derivio. - 2 yes, 6 no. - *A*: no, superflua. *BR? BZ*: aniversario ne expresas ago, nek stando, do aniversario esus derivuro senlogika, repulsenda. *E? O? T? V? no. - 2 yes, 9 no, repulsita.*

*ankriar/traktar per ankro, fixigar per ankro. - 1 yes, 0 no. - *A*: se on adoptas *angeliar e la regulo duktaanta a ta formo, ankro genitos *ankriar sen special decido; altre no. (Do nula voto.) *BC? BR? BZ? no. C? no. E? J? no, simila ad *angeliar. K? no, me votas no pri omna derivuro kun -iar, speciale pro la leda formo dil pasinto (*ankriir). L? M? no, ni havas la sufizo -agar. O? R? yes. T? V? yes. - 3 yes, 5 no. Mankas 6 voti.*

*ano/adherentanto. - 0 yes, 1 no. - *A? BC? BR? BZ? no. E? J? no, Esperantismo. K? no, Esperantajo tre leda (en hispana «ano» = L. anus). L? M? no. O? R? no. T? V? no. - 0 yes, 7 no. Mankas 7 voti.*

*ano/sufizo por saturita hidrokarburi. - 2 yes, 2 no. - *BC? BR? BZ*: yes, ni ne darfas repulsar ca ciencala sufizo internaciona. Altralatere la rezultanta dusencoso di -ano ne povas praktike genitar ambigueso, same kam l'uzo di vorti, ube -ano ne esas sufizo (meridiano, profano, drogmano). L' unika ambigua kazo esas forsan dekanano (F doyen, décané), ma la senco kemiala (F décané) esas extreme rara. *C? yes. E? J? no, ni traktez ciencala nomenklature kom problemo koheranta ed evitez introduktar ol gradope, pro ke ol duktus a konfuzo koncerne altra sufizi. K? no, pro la duopla senco. O? T? V? no. - 4 yes, 5 no. Mankas 5 voti.*

*anspekto/speco di levero por manovrar la kanoni di militonavo. - 1 yes, 0 no. - *A*: videz decido 173 (Progreso III 594): «Pri specala (ne omnadia) vorti la akademio ne volas decidir

ante audir kompetenta komitato.» (Do nula voto.) *BC? BR? BZ*: de *E* handspike, no. *C? E? J*: me ne votas, ma propozos ke nova radiki submisat a voto devas akompanesar da lia traktado en DEFIRS. *K? yes, quankam nur trovebla en franca vortaro. L? M? no, levero suficas. O? R? no. T? V? yes. - 3 yes, 3 no. Mankas 8 voti.*

*anta/«esanta (pro ke *ar/«esar»). - 0 yes, 7 no. - *BR? BZ*: no (I essence ne uzesas). *E? J? no. K? no. O? T? V? no. - 0 yes, 11 no, repulsita.*

*antebrazo/avanbrakio. - 1 yes, 1 no. - *A*: no. *BC? BR? BZ? no. E? J? no. K? no, la nuna avanbrakio suficas. L? M? no, ico esus chanjar brakio, e to ne esas necesa. O? R? no. T? V? no. - 1 yes, 8 no, repulsita.*

*anteriora/antea, avana, do pri tempo e spaco. - 4 yes, 2 no. - *BR? BZ*: no, internacione ne suficas por lua adopto. (*C*: altrafoye on dicis ke l'internacione es la maxim bona pruvo di apteso.) *E? J? no. K? yes, quankam ni ja havas antea ed avana; forsan provizore uzebla dum kelka tempo. (C: la nova formo ne mustus nuligar le tilnuna.) O? T? V? yes. - 6 yes, 4 no. Mankas 4 voti.*

*antichambriar/agar per avanchambro, vartar en avanchambro. - 1 yes, 0 no. - *A*: videz *ankriar. (Do nula voto.) *BC? BR? BZ? no. C? no. E? J? no, semblas existar nul neceso por ta vorto. K? no, videz *ankriar. L? M? yes, esas verbo di mala gusto, tote ne necesa. Mem kun la sufizo -agar me dubitas, ka ula klasika Idisto dicos o skribos ultempe «lu antichambrogas» od «avanchambrogas» vice «lu vartas en la avanchambro. (Do no.) O? R? no. T? V? no. - 1 yes, 7 no. Mankas 6 voti.*

*antichambro/avanchambro. - 1 yes, 0 no. - *A*: yes. *BC? BR? BZ*: no, superflua chanjo. *C? no. E? J? no. K? no, pro ke ol kreus konfuzo pri la senco di ante (tempo) ed avan (loko); avanchambro suficas. L? M? no. O? R? no. T? V? no. - 2 yes, 7 no. Mankas 5 voti.*

*anticiklono/atmosferala centro alta-presa. - 2 yes, 0 no. - *A*: yes. *BC? BR? BZ*: yes. *E? J*: yes, pro ke internaciona, bezonata, ed anke pro ke anti-uzesas en sua korekta senco. *K? yes, internaciona vorto. L? M? no, pro ke ni ja havas la sufizo anti- por la ciencala senco e la vorto ciklono, me opinonas ke ol esas uzenda en Ido, mem sen plusa decido akademiala; ma se ica esas necesa, me votas yes. O? R? yes. T? V? yes. - 9 yes, 0 no, aprobata.*

